

Б.К. Ғойибназаров,
иқтисод фанлари доктори, профессор,
М.Р. Абдуллаева,
катта ўқитувчиси,
Кадрларни қайта тайёрлаш ва
статистика тадқиқотлари Маркази

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ РИВОЖЛАНИШИДА МОБИЛЬ АЛОҚАНИНГ АҲАМИЯТИ

Ҳозирги кунда жамиятни стандарт саноатлашган иқтисодиётдан янги иқтисодиётга ўтиши кузатилмоқда. Янги иқтисодиёт мижозлар иқтисодиёти ҳисобланади, шунинг учун жаҳон телекоммуникация саноатини ривожланишини асосий омили кенг кўламда янги авлод хизматларини тақдим этиш бўлиб келмоқда.

Янги иқтисодиёт глобал иқтисодиёт, инновацион иқтисодиёт, информацион иқтисодиёт, виртуал иқтисодиёт тушунчалари билан узвий боғлиқ. Янги иқтисодиётда Интернет ва мобиль алоқа каби технологиялар катта аҳамиятга эга. Интернет ва мобиль алоқанинг ривожланиши, ҳамма ерда тарқалиши ва улардан жамият ҳаётининг турли соҳаларида кенг фойдаланиш, хизмат кўрсатувчилар орасида рақобатни келтириб чиқаради, бу эса хизматлар спектрини ошишига олиб келади. Бунда тармоқлар ва хизматлар интеграцияси, яъни янги иқтисодиётнинг турли бозор сегментларини интеграцияси кузатилади. Аввалдан мавжуд бўлган Интернет тармоғи ва мобиль алоқа тармоқлари билан биргаликда мультисервис тармоқни келтириб чиқаради.

Интернет-тижорат(ИТ) ва мобиль-тижоратни(МТ) электрон тижоратнинг асосий кўринишлари сифатида ажратиш мумкин. Интернет-тижорат бизнесда ўз ўрнини топди. МТ эса ривожланишни дастлабки босқичида турибди, лекин электрон бизнеснинг энг тез ривожланувчи сегментларидан бири ҳисобланади. Мобиль телефон эгалари ҳисоб рақамларини текшириш ва транзакцияларни амалга ошириш каби хизматлардан ташқари, кредит тўлаш, пул ўтказиш, чипталар сотиб олиш, таксиларга тўлаш, товар сотиб олиш ва шу каби бошқа хизматлардан ҳам фойдаланишлари мумкин. Иқтисодиётда мобиль тўловлар асосида автоматлаштириш ва соддалаштириш мумкин бўлган бир қанча фаолият соҳалари мавжуд.

Мобиль тижорат жаҳон телекоммуникация бозорини ривожланишида муҳим йўналишлардан бири бўлиб хизмат қилади. Ўзида МТ мобиль алоқа, Интернет, онлайн савдо ва молиявий хизматлар каби илғор технологияларни бирлаштиради. МТни иккита йўналишга ажратиш мумкин: мобиль банкинг ва мобиль тўловлар.

Мобиль банкинг бу мобиль телефон орқали банк ҳисоб рақамини бошқариш имкониятини берадиган хизмат тури ҳисобланиб, бунда мобиль телефон банк ҳисоб рақами эгасини идентификация қилиш вазифасини бажаради. Тўлов транзакциялари амалга оширилганда, банк ҳисоб рақамидаги маблағлардан фойдаланилади.

Мобиль тўловлар деганда олдиндан тўланган банк картасида мавжуд бўлган пул маблағларидан фойдаланган ҳолда мобиль телефондан тўловни амалга ошириш тушунилади. Мобиль тўловлар банк ҳисоб рақамидан фойдаланмай амалга оширилади ва шахсий банк ҳисоб рақамига эга бўлмаган фойдаланувчилар фойдаланишлари мумкин.

Мамлакатимизда мобиль алоқа мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб ривожлана бошлади. 20 йил олдин Ўзбекистонда биринчи «Ўздунробита» ўзбек-америка кўшма корхонаси ташкил этилди. 1992 йил августда Президент И. Каримов мобиль телефондан биринчи тарихий қўнғирокни амалга оширганлар. Ҳозир бу мобиль телефон Тошкентдаги Алоқа тарихи Музейида сақланади. Бу машҳур сана Ўзбекистонда телекоммуникация соҳасида янги даврни бошланишига сабаб бўлди¹.

Давлат бошлиғи кўмаги билан алоқа соҳасини келажакда ривожлантириш учун қонуний ва меъёрий – ҳуқуқий база яратилди, халқаро операторлар билан мустақил алоқа каналлари ташкил этилди, рақамли технологиялар асосида телекоммуникация тармоқлари модернизацияси бошланди. Ўзбекистон Республикасининг “Алоқа тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ мамлакатимизнинг барча шаҳар, вилоят ва туман марказларига оптик толалар ва радиореле линиялари асосидаги юқори тезликдаги рақамли алоқа каналлари ўтказилди, аналог АТСлар рақамли АТСларга ўзгартирилди. Бу ўз навбатида бошқа телекоммуникация тармоқларини, шу жумладан мобиль алоқанинг ҳам ривожланиш суръатларини тезлаштиришга асос бўлди.

Ўзбекистонда дастлаб битта NMT 450 стандартдаги мобиль алоқа оператори ишлади. Аҳолининг аксарият қисми учун мобиль телефон зеб зийнат предмети бўлиб қолди, лекин фойдаланувчилар сони тез кўпая бошлади. Агар 1994 йил январь ойида мамлакатимизда мобиль алоқа абонентлари сони 224 та бўлган бўлса, 1 йилдан сўнг бу кўрсаткич 823 тага етди.

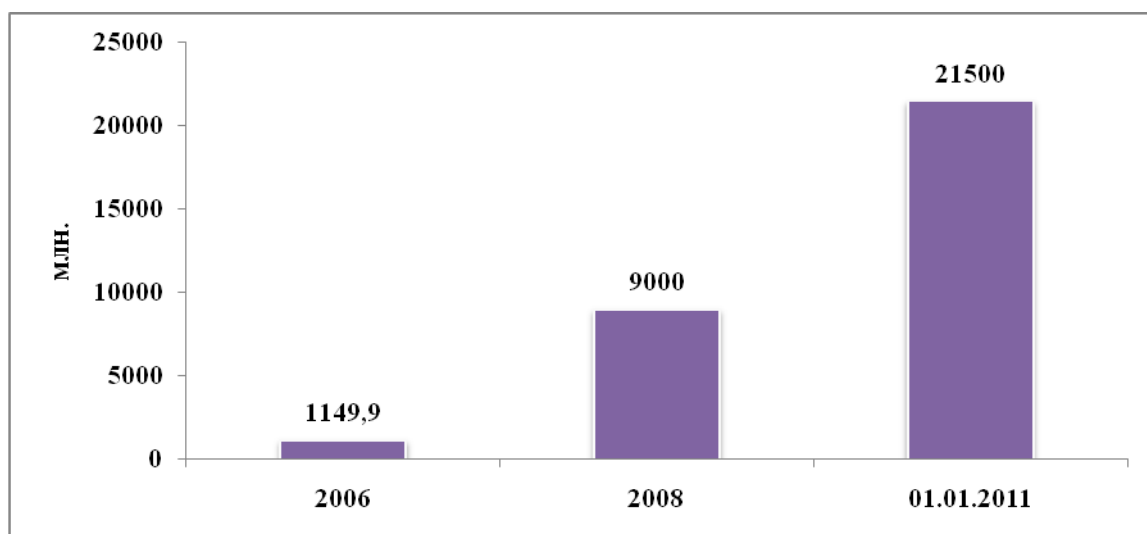
Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги мутахассислари фикрига кўра, мамлакатимизда мобиль алоқа ривожланишининг муҳим онлари 1996 йилдан бошланган. Шу йили ҳукуматимиз томонидан чет эл инвесторлари учун Ўзбекистоннинг мобиль алоқа бозорига чиқиш шартлари максимал осонлаштирилди. Ҳукуматимиз томонидан улар фаолиятининг дастлабки 5 йили давомида солиқ имтиёзлари берилди.

Жаҳонда ҳеч қаерда мисли кўрилмаган шартлар хорижий инвесторларни шунчалик қизиқтириб қўйдики, 1996 йил Ўзбекистон мобиль алоқа бозорида бирданига 5 та янги мобиль алоқа операторлари пайдо бўлди. 2000 йилга келиб мобиль алоқа хизматлари тарифларини пасайтириш эвазига, мобиль алоқа абонентлари сони 1995 йилга нисбатан 5 баробарга ортиб, 100 мингга етди.

Бир йилдан сўнг йирик мобиль алоқа операторлари «Ўздунробита» ҚҚ дан сўнг мамлакатимизнинг турли ҳудудларига ўз тармоқларини ташкил этдилар. 2002 йилда Ўзбекистон ҳудудини кўпгина қисмида 3 та йирик («Ўздунробита» ҚҚ, «Юнител» МЧЖ ва «Coscom» ҚҚ) мобиль алоқа операторлари тармоқлари эгаллади. 2005 йилнинг ноябрь ойида Ўзбекистонда миллионинчи

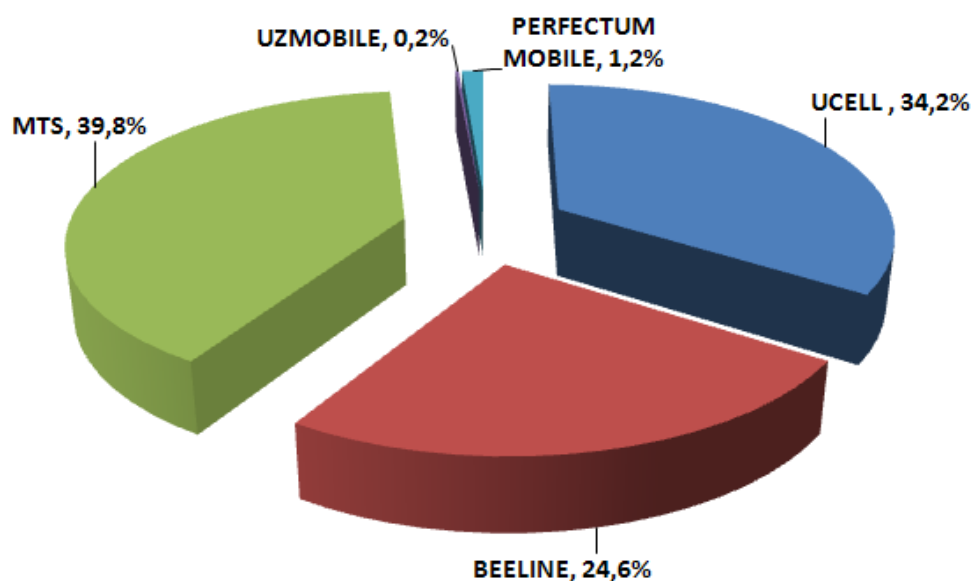
¹ aci.uz – Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги расмий сайти.

фойдаланувчи қайд этилди. Кейинги йилларда бу кўрсаткич қўшалок суръатларда ошиб борди. 2006 йилнинг сентябрь ойида – абонентлар сони 2 миллионга, 2007 йилда – 5 миллионга, 2008 йилда – 9 миллионга, 2011 йилнинг январь ойида эса 21,5 миллионга етди (1-расм).

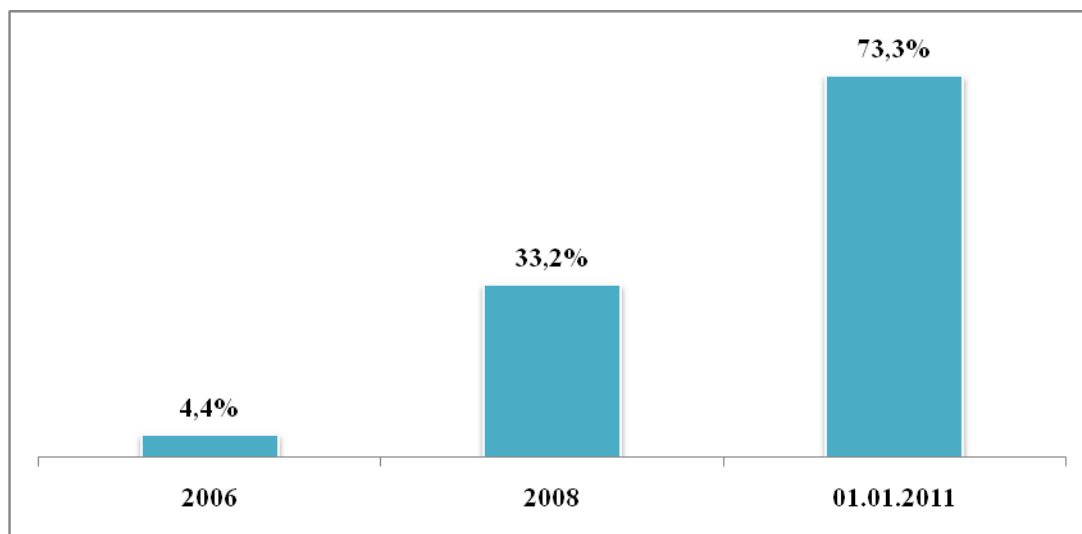
1-расм. Мобиль алоқа абонентлари сонининг ўсиши.

Бугунги кунга келиб, Ўзбекистонда 5 та мобиль алоқа операторлари - GSM стандарти асосида ишлайдиган «Ўздунробита» («МТС-Ўзбекистан» савдо маркаси остида), «Unitel» («Билайн» савдо маркаси остида) и «Coscom» («Ucell» савдо маркаси остида), шунингдек, CDMA стандарти асосида ишлайдиган «Rubicon Wireless Communication» («Perfectum Mobile» савдо маркаси остида) ва «Ўзбектелеком мобайл»нинг филиали «Ўзбектелеком» АК («Uzmobile» савдо маркаси остида) ишлаб турибди. Уларни Ўзбекистон мобиль алоқа бозоридаги улуши 2-расмда тасвирланган.

2-расм. Мобиль алоқа операторларининг бозордаги улуши.

Бу операторлар хизматларидан фойдаланувчилар сони 24,3 миллиондан ошади, яъни мамлакат аҳолисининг қарийб 80 %ини ташкил этади (3-расм).

3-расм. Мобиль алоқада аҳолининг қисми.

Бундай жадал ўсиш, аввало, давлатимиз раҳбарининг замонавий технологияларни жорий этишга қаратилаётган эътибори натижаси ҳисобланади. Бу соҳага йирик хорижий инвестицияларни кириб келишига ҳам имкон яратади. Мобиль алоқа операторлари томонидан бу соҳага 2000-2010 йиллар давомида 1,607 миллиард доллар маблағ сарф қилинди.

Президент И.Каримов юқори технологияли телекоммуникация соҳасини ривожлантириш мамлакатимиз учун муҳим аҳамият касб этишини бир неча марта таъкидлаганлар. 2010 йил 7 декабрда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 18 йиллик тантанали йиғилишига бағишланган маърузаларида мамлакатимиз раҳбари Интернет фойдаланувчиларининг сони 6 миллионга етгани ва уларнинг ярмиси мобиль алоқа абонентлари эканлигини алоҳида таъкидлиб ўтдилар. Ўзбекистон алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги маълумотларига кўра, жорий йилнинг 1 октябрь ҳолатига кўра, Интернет тармоғидан фойдаланувчилар сони 7,9 млн.га етди, улардан тахминан 4,5 миллиони Интернетдан мобиль алоқа орқали фойдаланадилар.

Мобиль Интернетдан фойдаланувчилар сонининг доимий ошиб бориши мобиль алоқа операторлари тармоқларига, маълумот узатиш тезлиги ва сифатига бўлган талабни ошишига олиб келади.

2009 йил мамлакатимизда фаолият олиб бораётган 3 та мобил алоқа операторлари учинчи авлод тармоғи(3G)ни яратиш учун лицензияга эга бўлди. Бундай тармоқ алоқа сифатини янада яхшилашга, шунингдек, юқори тезликда Интернетдан фойдаланиш ва бошқа мультимедиа хизматларидан фойдаланиш имкониятини беради. Тармоқ HSDPA технологияси асосида яратилган бўлиб, у максимум 3,6 Мбит/сек. Тезликда маълумот узатиш имконини беради.

2010 йилда мобиль алоқа тармоқларини куриш учун LTE технологиясидан фойдаланиш кенг йўлга қўйилди. Бу технология маълумот узатиш тезлигини 100 Мбит/сек.гача ошириши мумкин. Шу тарзда, мамлакатимиз МДХ давлатлари орасида биринчи бўлиб, мобиль алоқанинг тўртинчи авлоди (4G)дан фойдаланишни йўлга қўйди.

Мобиль алоқа операторлари келажакда 3G ва 4G стандартларини Ўзбекистон ҳудудида такомиллаштиришни режалаштирмоқдалар. Бу стандартлар асосида ташкил этилган тармоқлар абонентларга интерактив телевидение ва видео, бизнес юритиш учун турли иловалардан, шунингдек, юқори тезлик талаб этадиган турли хизматлардан фойдаланиш имконини беради. Бу мамлакатимиз телекоммуникация соҳасини янги поғонага чиқариб, миллий иқтисодиётимизни янада ривожлантириш учун асосий омиллардан бирига айланади.

Ҳозирги кунда мамлакатимизда фаолият олиб бораётган банклар мижозларга масофадан банк хизматларидан фойдаланиш имкониятини тақдим этмоқда. Улар орасида кенг тарқалгани бу Интернет банкинг ва мобиль банкинг. Кўпгина банклар бундай хизматларни нафақат юридик шахсларга, балки жисмоний шахсларга ҳам тақдим этмоқда.

Интернет банкинг – бу компьютердан туриб куннинг ихтиёрий вақтида банк ҳисоб рақамини текшириш ва бошқариш имконияти бўлиб, бу хизмат реал вақтда ишлайди. Интернет банкинг хизмати банк – мижоз технологиясига асосан ишлайди. Интернет банкинг хизмати мижозларга қатор хизматларни таклиф этади. Уларга тўлов варақаларини олиш, банк хизматлари ҳақида тўлиқ маълумотлар бериш(кредитлар, депозитлар), кредит олиш ва очик депозитлар ҳақида тўлиқ маълумотлар олиш, ички пул маблағларини кўчириш, ташқи банклараро пул маблағларини кўчириш амалларини бажариш, турли хизматлар учун пул ўтказиш ва шу каби бошқа банк хизматларини мисол қилиш мумкин.

Мобиль банкинг ҳам амалий жиҳатдан худди шундай имкониятларни беради. Фақат банк ҳисоб рақамини бошқариш воситаси мобил телефон ҳисобланади.

Мобиль банкинг хизматини Ўзбекистонда 2010 йил 1 мартда биринчи бўлиб, Самарқандбанк йўлга қўйди. Шу йили 1 ноябрдан бошлаб, Алоқабанк ҳам бу хизматни амалиётга татбиқ этди. 2011 йил 1 февралда эса Hi-Tech Bank ҳам ўз мижозларига мобиль банкинг хизмати ишга тушганлиги ҳақида хабар берди. Бу хизмат мижозларга масофадан туриб, мобиль телефон орқали мобиль алоқа, Интернет провайдер хизмати, уй телефони учун тўловларни амалга оширишлари, шунингдек, банк ҳисоб рақамининг жорий ҳолати ҳақида тўлиқ маълумот олишлари мумкин.

Ҳозирда республикамызда фаолият юритаётган Саноатқурилишбанк, Асакабанк, Трастбанк, Микрокредитбанк, Алоқабанк, Универсалбанк, Samarkandbank, Hi-Tech Bank, Asia Alliance Bank, Туркистонбанк, Ўзбек-Турк банки, Ипак Йўли банки, Миллий банк ва шу каби қатор бошқа банклар

мижозларга масофадан туриб мобиль телефон орқали реал вақт режимида банк ҳисоб рақамини бошқариш имкониятини тақдим этмоқда².

2011 йил март ойидан бошлаб «SMS-To'lov» мобиль электрон тўлов тизими амалиётга тақдим этилди. Бу тизим Ўзбекистон Республикасининг «Электрон тўловлар тўғрисида»ги Қонуни асосида яратилган. Мобиль банкинг хизматидан фарқли равишда SMS-To'lov SMS хабар орқали тўловларни амалга ошириш имкониятини беради.

SMS-To'lov тизими орқали мижозлар кўпгина товар ва хизмат турлари учун тўловларни амалга оширишлари мумкин. Бунинг учун мижоздан тижорат банкига бир маротаба шахсий паспорт ва мобиль телефони билан ташриф буюриш ва тизимда рўйхатдан ўтиш талаб этилади.

SMS-To'lov тизими мобиль алоқа компаниялари хизматлари, коммунал хизматлар, Интернет провайдерлар хизматлари, шунингдек, савдо-саноат палатаси хизматлари учун тўловларни амалга ошириш имкониятини беради³.

Ҳозирда SMS-To'lov тизимидан фойдаланган ҳолда бошқа хизмат турлари учун тўловларни(жамият транспорти, стационар телефон алоқаси, солиқлар, суғурта, авиа ва темир йўл чипталарини банд қилиш ва бошқалар) амалга ошириш синовдан ўтказилмоқда⁴.

Ўзбекистонда ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши миллий иқтисодиётни тараққий этишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

² www.bank.uz

³ www.smst.uz - «SMS-To'lov» мобиль тўлов тизими расмий сайти

⁴ www.uzinform.com - Ўзбекистон ахборот портали